

RAD INSTITUTA
ZA NACIONALNU ARHEOLOGIJU
I MUZEJA HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH
SPOMENIKA U SPLITU OD 1962. DO 1967. GOD.

Dugogodišnji osnovni problem Instituta i njegova muzeja, koji se sastoji u podizanju nove zgrade, ostao je još i do danas neriješen. Radi rješavanja tog problema u toku 1962. god. održana su tri sastanka Savjeta Instituta i predstavnika NO općine Split.

Na sastanku Savjeta Instituta, održanog u prostorijama Instituta 24. III. 1962. god., razmatrala se mogućnost prihvaćanja ponuđene lokacije od strane Savjeta za urbanizam i Komisije za lokacije i urbanističku reviziju. Akad. Mladen Kauzlarić, pošto je prethodno obišao predloženu lokaciju na predjelu Meja, iznio je prisutnima ovo: »Lokacija dodijeljena od Urbanističkog biroa umnogome je povoljnija od prethodne koju je Savjet tražio, jer je sadašnja lokacija na slobodnom terenu, na kojemu se objekti mogu daleko slobodnije komponirati. Osim toga na tom terenu nema građevinskih objekata koje bi trebalo rušiti za izvođenje radova pri gradnji instituta i muzeja, kao što je to bio slučaj na južnoj strani ovog područja, tj. u predjelu kuće Burazin. Isto tako povoljna je okolnost što će značaj ovog kompleksa poentirati kulturni rezervat s građevinama muzeološkog karaktera, kao npr. Muzej i Institut, Galerija umjetnina i Galerija Meštrović, koji će biti oivičeni putem s južne i sjeverne strane, te tako stvaraju jednu kompozicionu cjelinu.« U svom daljem izlaganju akad. M. Kauzlarić iznio je varijante lokacija koje je dostavio ovom Institutu Komunalni odjel NO općine Split. On smatra da je najpovoljnija lokacija od dostavljenih varijanata – III varijanta. Nakon izlaganja akad. M. Kauzlarića članovi Savjeta su još jedamput pregledali dostavljene elaborate i na koncu se složili s mišljenjem akad. prof. Kauzlarića i donijeli ove zaključke:

1) Prihvaća se ponuđena lokacija predložena III varijantom, koju je dostavio Komunalni NO općine Split, a koja je bila među ostalim varijantama na sastanku Savjeta za urbanizam i Komisije za lokaciju i urbanističku reviziju projekta 20. III 1962. g. predočena svima prisut-

nima s time da se za zgradu Muzeja i Instituta, kao i za slobodnu površinu predviđenu III varijantom osigura površina predviđena projektima arh. Mudnića u iznosu 180×100 m.

2) Potrebno je na konkretan način održati vezu s historijskim Sustjepanom, i to tako što bi kao depadansa bio izgrađen mali objekt u kojem bi bili izloženi nalazi sa Sustjepana i s drugih nalazišta u Splitu, koje će Institut u sporazumu i dogovoru s lokalnim organima rješavati i usklađivati, pridržavajući se naučnih i umjetničkih kriterija.

3) Za provođenje ove koncepcije potrebna je prostorna veza, koju treba osigurati zelenim površinama, koje bi počinjale od čestice nasuprot predviđene lokacije za Institut i Muzej i vodile k Sustjepanu.

4) Institut će zapremiti prostorije predviđene za provizorni smještaj materijala i napustiti dio provizornih prostorija kad mu se prezentiraju svi dokumenti o odobrenoj lokaciji i izvrši uknjižavanje zemljišta odobrenog lokacijom na Institut.

Zbog hitnosti započinjanja građenja reprezentativnog hotela na zapadnom dijelu naše sadašnje lokacije sazvan je dne 15. VIII 1962. g. sastanak Savjeta Instituta i predstavnika NO općine Split, na kojem su od strane Savjeta bili prisutni: Grga Novak, predsjednik Jugoslavenske akademije i Savjeta, narodni poslanik Vicko Krstulović i potpredsjednik Savjeta, Jakov Odrlić, tajnik NO kotara Split, Srećko Fabijanac, akad. Stjepan Gunjača, direktor Instituta i Muzeja, te asistenti Dušan Jelovina i Dasen Vrsalović, a kao član kolektiva Instituta Josip Bartulović. Od strane NO općine bili su: Rade Dumanić, predsjednik NO općine Split, Mario Vidjak, potpredsjednik NO općine Split, Nikola Šimetin, načelnik za privredu NO općine Split, i Branko Tresić-Pavičić, referent za imovinskoppravne odnose NO općine Split.

Na ovom sastanku tražila se mogućnost kako i na koji način doći do 5.000.000 dinara za isplatu izvlaštenih čestica nove lokacije na Mejama, kao i za preseljenje Instituta i jednog dijela muzejskog fundusa u nove prostorije na istočnom dijelu sadašnje lokacije, kako bi se omogućilo nesmetano podizanje hotelskog objekta. Na kraju sastanka doneseni su ovi zaključci:

1) Dio opće narodne imovine odmah se prebacuje na organ upravljanja Instituta za nacionalnu arheologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu.

2) Utvrđuje se da su čestice za lokaciju Muzeja i Instituta već date na upravljanje i upotrebu Institutu za nacionalnu arheologiju.

3) Preporuča se da se isprazne navedene prostorije do 20. ovog mjeseca uz pretpostavku da će investitor dati potrebna sredstva za seobu.

4) Zaključuje se da će drugovi S. Fabijanec i J. Odrlić zajedno s drugom N. Šimetinom naći rješenje za nabavu financijskih sredstava u iznosu od 5.000.000 dinara za isplatu izvlaštenih čestica na dodijeljenoj lokaciji.

Nakon toga NO općine Split svojim rješenjem pod brojem 360 i 559/62. odobrava konačnu lokaciju za podizanje zgrade Instituta i njegova muzeja na području Meja na šetalištu Moše Pijade, koja je i urbanističkim rješenjem spomenutog područja fiksirana. Ubrzo zatim NO općine Split iz svog fonda izdvaja sumu od 5,000.000 dinara i isplaćuje dotadašnje vlasnike čestica na odobrenoj lokaciji.

Hitnost podizanja hotela na zapadnoj obali, na mjestu provizornih prostorija Instituta i Muzeja, neodložno je uvjetovalo koncem mjeseca kolovoza 1962. g. preseljenje u novosagrađene prostorije. Kako te prostorije nisu odgovarale svojoj svrsi, tj. kako se u njima nije mogla ponovo izvršiti postava muzejskih izložaka, zaključilo se da se Muzej za publiku zatvori, a da prostorije posluže kao studijski depoi spomeničkog fundusa i za interni rad Instituta.

Dodjelom nove lokacije odmah se prišlo izvedbi svih potrebnih predradnji koje su neophodne za izradu idejnog projekta novogradnje, pa je stručni personal Instituta, uz pomoć akad. Ljube Babića, u prvom redu pristupio izradi programa za novu muzejsku postavu, u koji je ušlo i sve ono što jedna takva ustanova treba da ima, kao npr. prostori depoa (studijska zbirka, skladišta), prostor za povremene izložbe, razne radionice i laboratoriji, biblioteka, dvorana za predavanja, prostorije za administraciju itd. Nakon završetka tih radova Uprava Jugoslavenske akademije povjerala je izradu idejnog projekta Arhitektonskom odsjeku Tehničkog fakulteta u Zagrebu na čelu s akad. M. Kauzlarićem i prof. Z. Vrkljanom. Odmah zatim poduzeti su koraci oko organizacije jednog tijela koje bi podupiralo podizanje objekta, a sam problem je populariziran preko dnevne štampe, radija i televizije.

Da ne bi došlo do neželjenih protivljenja, čak i otvorenog otpora kakav se ispoljavao u prošlosti, direktor Instituta je u Splitu poduzeo mjere da se stvar u samom početku uputi pravilnim putem. U tu svrhu zatražio je sastanak sa sekretarom Kotarskog komiteta SKH u Splitu drugom Ivom Družićem, do kojeg je došlo 15. III 1964. g. Na tom sastanku pretresena je nova situacija i zatražen stav što se tiče ove akcije sa željama da Komitet bude povezan s njome. Drug sekretar se složio s time da je podizanje Instituta i Muzeja opća kulturna potreba, a što se tiče formiranja posebnog tijela koje bi pomoglo izgradnju, sugerirao je da bi bilo dobro kad bi to tijelo imalo radni karakter i kad bi u njemu bili zastupani drugovi iz Splita i Zagreba, odnosno oni koje predloži Jugoslavenska akademija.

U vezi s tim sazvan je sastanak, koji je održan 20. III 1964. g. u Općinskom komitetu SKH u Splitu, na kojem su bili prisutni: sekretar Kotarskog i Općinskog komiteta SKH – Split, predsjednik Skupštine općine Split, predsjednik SSRN – Split, predsjednik Općinskog sindikalnog vijeća – Split i direktor Instituta za nacionalnu arheologiju. Na tom sastanku dat je prijedlog da se formira radno tijelo, pa se zaključilo da iz Splita u tu radnu grupu uđu drugovi po funkciji: predstavnik Savjeta Instituta Jakov Odrlić i Srećko Fabijanac, predstavnik za kulturu Jerko Matošić, predstavnik Komunalnog odsjeka inž. Stanko Dvor-

nik i direktor Instituta. Iz Zagreba su ušli: akademici Ljubo Babić, Mladen Kauzlaric i Andrija Mohorovičić, a predloženi su još i drugovi Ivo Raić, pomoćnik sekretara za komunalne poslove, i Miljenko Paravić, podsekretar Savjeta za unapređivanje kulturnih djelatnosti, koji su se i prihvatili te dužnosti. Na kraju se ovaj skup na kojem su bili prisutni predstavnici raznih političkih tijela, izjasnio da će davati svu moguću podršku.

Neposredno poslije toga, tj. nakon dobivenih 10.000.000.— dinara za izradu projekta od strane Savjeta za unapređivanje kulturnih djelatnosti, sazvan je 24. X 1964. g. sastanak Građevinskog odbora u Splitu, na kojem su doneseni zaključci da se zbog novonastale situacije dosadašnji Odbor za gradnju Muzeja razriješi dužnosti, a da se imenuje novi operativni Odbor, koji treba da bude što uži kako bi mogao što bolje i efikasnije djelovati. Zadatak novog Odbora bio bi uglavnom taj da što neposrednije bude povezan s radom na gradnji i da koordinira rad na investicijama, a on sam da bude nosilac prijedloga prema investitoru. U novi Odbor izabrani su: predstavnik Skupštine općine Split inž. Stanko Dvornik, projektant akad. M. Kauzlaric, Miljenko Paravić, podsekretar Sekretarijata za kulturu SR Hrvatske, predstavnik Instituta za nacionalnu arheologiju akad. S. Gunjača.

U god. 1965. izraden je idejni projekt i maketa zgrade Instituta i Muzeja (sl. 1), kao sva potrebna građevna dokumentacija, koja je dostavljena Izvršnom vijeću SR Hrvatske kako bi gradnja ušla u sedmogodišnji plan. Iste godine Republički sekretarijat za financije SR Hrvatske odobrio je predviđenu gradnju i ona je ušla u sedmogodišnji plan.

U ovoj godini održano je i nekoliko sastanaka Savjeta Instituta i Građevinskog odbora, na kojima su doneseni zaključci o organizaciji i pripremim radovima, te prihvaćen idejni projekt zgrade Instituta i Muzeja, a ujedno se prišlo i izradi definitivnog projekta, za koji se smatra, ako budu osigurana financijska sredstva, da će biti dovršen u toku 1967. godine. Savjet za unapređivanje kulturnih djelatnosti SR Hrvatske u god. 1966. odobrio je investiciona financijska sredstva za podizanje Instituta i njegova muzeja u visini od 750.000.000 st. d., s tim da s istim iznosom sudjeluje i Skupština općine Split. Međutim, kako Skupština općine Split zbog loših materijalnih prilika nije u stanju ni da podmiri troškove nekih svojih već započetih objekata, koji su za ovu komunu od osobite važnosti, kao npr. bolnica, sudska zgrada, škole itd., to je ovaj problem ostao i dalje neriješen.

Personalne izmjene i dopune

U proteklom razdoblju nastalo je više personalnih izmjena i dopuna. Tako je 31. III 1962. g. na vlastiti zahtjev razriješena dužnosti u zvanju kancelarijskog referenta Šegvić Paškvalina, a na njezino je mjesto putem natječaja došla Maša Jurijević. Ona je zbog odlaska na drugu dužnost 31. I 1963. prestala raditi, a natječajna je komisija to radno mjesto popunilo Franom Tomićem. Zbog nesređenosti institutske biblio-

teke i zbog povećane razmjene institutskog glasila »Starohrvatska prosvjeta« s ustanovama u zemlji i inozemstvu postavljena je koncem ožujka 1963. bibliotekarka Oljuška Antonini. Na toj dužnosti ostala je do 1. VII 1965, kada je Institut zbog smanjenja budžetskih sredstava radno mjesto bibliotekara morao ukinuti.

Prema sitematizaciji radnih mjesta, kao i prema ukazanoj potrebi, postavljena je 1. V 1963. za tajnika Instituta Marija Družić. Njezinim postavljanjem razgraničena je administrativno-financijska služba, koju je dotad vodilo samo jedno lice. Krajem rujna 1965. g. na vlastiti zahtjev tajnica je razriješena dužnosti i prestala je raditi zbog premještaja u Zagreb. Ovo radno mjesto, uslijed nedostatka budžetskih sredstava, nije popunjeno. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da je ispražnjeno mjesto tajnika, za što normalniji i bolji rad Instituta, prijeko potrebno čim prije ponovno popuniti.

Zbog odlaska u mirovinu koncem srpnja 1966. g. prestao je radom konzervator akad. slikar Bartol Petrić, a na njegovo mjesto putem natječaja 1. XI iste godine primljen je na probni rok akad. slikar Vinko Bakulić, koji je nastavio crtanje i sređivanje arheoloških nalaza i tehničke dokumentacije.

Interni rad Instituta

a) Stručni i naučni rad

Nakon preseljenja u nove provizorne barake, što ga je izazvalo podizanje hotela »Marjan«, stručni personal Instituta otpočeo je sistematsko uređivanje kamenih i kovinskih spomenika. Tako je u proteklom razdoblju uspjelo identificirati čitav kovinski fundus i grupirati ga po odgovarajućim lokalitetima. Istovremeno je svaki od tih predmeta stručno opisan, fotografiran i numeriran. Zbog seobe bio je i veći dio kamenih spomenika nagomilan u hrpama, pa se moralo pristupiti razdvajanju i grupiranju po lokalitetima. U tim radovima bilo je angažirano sve stručno osoblje uz povremenu ispomoć laboranta, klesara i pomoćnog osoblja.

U isto vrijeme stručnjaci Instituta razvijali su i publicističku djelatnost, obrađujući stručne i naučne probleme s područja svog istraživačkog djelovanja. Tako su obrađeni lokaliteti arheoloških istraživanja u okolici Kašića, Pridrage, a djelomično i Bribira. Osim objavljivanja novih terenskih pronalazaka obrađivana je i ostala građa iz muzeja Instituta, kao i neki ključni problemi s područja nacionalne povijesti. Neki od tih radova su još u toku.

Sredinom siječnja 1966. g. održan je u Splitu i kolokvij o Bribiru, na kojem su, u nekoliko referata, iznijeti dosadašnji najvažniji naučni rezultati arheoloških istraživanja na tom značajnom lokalitetu. U prisutstvu većeg broja arheologa i historičara, kao i javnih i kulturnih radnika s područja Dalmacije, održani su ovi referati: akad. Stjepan Gunjača »Strateško i historijsko-arheološko značenje Bribira« i »Ostaci srednjovjekovne arhitekture na Bribiru«. Prof. dr Josip Korošec govorio je o

Bribiru u prahistoriji, a prof. dr Mate Suić o Bribiru u antici. »Tri starohrvatske nekropole na Bribiru« bila je tema o kojoj je govorio mr Dušan Jelovina, dok je o starohrvatskoj nekropoli pred ulazom u staru Varvariju izvjestio asistent Dasen Vrsalović. Zaključno izlaganje kustosa Zlatka Gunjače odnosilo se na temu »Uklapanje Bribira kao kulturno-historijskog spomenika u turizam šibenskog područja«.

b) Tehnički rad

Pored stručnih radova u Institutu tehnička služba radila je na sređivanju tehničke dokumentacije, fototeke i stručne kartoteke institutske biblioteke. Posebna briga vodila se o prepariranju i konzervaciji kovinskih spomenika, tako da se taj posao obavljao svakodnevno. Među kamenim spomenicima pronađen je i veći broj fragmenata koji su spojeni u odgovarajuće cjeline. Od ostalih radova još treba istaći i izradu gipsanih odljeva najvažnijih kamenih spomenika za srednjovjekovnu izložbu održanu u Varšavi, Titogradu, Puli, Zagrebu, Sisku i Zadru.

Usavršavanje kadrova

Radi stručnog usavršavanja radna zajednica Instituta odobrila je asistentu Dušanu Jelovinu da upiše studij trećeg stupnja na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Imenovani je započeo studij 1. X 1963. god. i završio ga 21. XII 1965. g., kada je položio sve ispite i obranio magistarsku radnju. Isti asistent je u toku 1965. god. radi stručnog usavršavanja, uz minimalnu finansijsku pomoć Instituta, posjetio Čehoslovačku i Poljsku.

Eksproprijacija zemljišta u KO Bribir

Sistematska arheološka istraživanja na Bribirskoj glavici neodloženo su zahtijevala da se uklone sve prepreke koje su ometale normalno izvođenje tih radova. Jedna od najvećih prepreka pri iskopavanju bila je ta što je većina zemljišnih čestica na Glavici privatna svojina ili vlasništvo parohijalne crkve sv. Aćima i Ane, uslijed čega je često dolazilo do nesporazuma i nepoželjnih ispada vlasnika. Zbog toga je Institut u toku 1963. g. uputio NO općine Šibenik, Odsjeku za financije – Imovinsko pravnoj referadi – prijedlog da se sve čestice na Glavici bilo privatne ili crkvene, ekspropiraju u korist Instituta za nacionalnu arheologiju u Splitu.

Uvidjevši od kolike je važnosti arheološki zahvat na Bribiru Odjel za financije općine Šibenik svojim aktom pod brojem 03-9293/3 od 6. IX 1963. god. donosi Rješenje o eksproprijaciji svih nekretnina na području KO Bribir. Tim rješenjem Institut je postao vlasnik cjelokupnog zemljišnog kompleksa na Glavici, pa su dalja iskopavanja u tom pogledu tekla normalno.

Izvanredna arheološka iskopavanja na Bribiru

Već su u prethodnom izvještaju u Starohrvatskoj prosvjeti sv. 8-9, 1963. g., opisani rezultati početnih naučnoistraživačkih radova na Bribiru, a ovdje ćemo kao nastavak dati najsumarnije podatke o rezultatima i daljem toku iskopavanja, jer su u ovom broju glasila posebno štampani kraći izvještaji o dosadašnjim istraživanjima i rezultatima na Bribiru.

U god. 1962. iskopavanja su se izvodila na tjemenu Glavice i na Dolu. Na tjemenu Glavice su otkriveni ostaci kasnosrednjovjekovnog naselja, koji su jednim dijelom prislonjeni na manje ostatke antičkih građevina. Ovo naselje pokazuje nedostatak svakog urbanističkog smisla, jer su se zgrade radile ondje gdje je tko našao slobodan prostor. Konstrukcija zidova tih nastambi govori o nedostatku zanatskog umijeća i bilo kakve tehničke vještine. Zidovi su načinjeni većinom usuho, a samo ponegdje su oblijepljeni glinom. Kamenje kojim se zidalo uzimalo se kako je dolazilo pod ruku, većinom od antičkih zdanja, pa se zato i nailazilo na pokoji antički arhitektonski spolij. U mnogim prostorijama pronađeni su ostaci ognjišta, a na nekoliko mjesta i izgorjelog žita. Statička čvrstoća tih zidova bila je vrlo slaba, naročito pri temeljima, pa se zaključuje da zgrade nisu mogle biti visoke, već naprotiv da su bile sve prizemnice. Čišćenjem unutrašnjosti nastamba pronađeni su razni predmeti materijalne kulture, kao: željezni noževi, ulomci zemljanog posuda, različit željezni alat, jedan kantar i drugi predmeti za kućnu upotrebu. Ovo recentno naselje pripada prelazu iz XVII u XVIII st.

Na istočnom kraju tog kompleksa otkrivena je i jedna kasnosrednjovjekovna crkvice s uglatom apsidom, za koju se, bar za sada, pretpostavlja da potječe iz XIII st. Oko ove crkvice pronađena su i istražena 72 groba. Većina grobova je bila bez priloga, a samo u ponekima su nađene naušnice, prstenje, željezne predice i jedan par željeznih ostruga. Po svim tim nalazima nekropola se može postaviti u vremenski okvir od XIII do XV stoljeća.

Istovremeno su nastavljena istraživanja na položaju Dol, gdje je do dna istražena crkva sv. Marije, koja je prošle godine otkrivena. U crkvi i oko nje pronađeno je još 40 grobova. Od priloga u grobovima najviše je nađeno prstenja raznih oblika, zatim predica, dugmadi i pokoja naušnica, većinom trojagodnog tipa.

U god. 1963. arheološka iskopavanja na Bribirskoj glavici vođena su na više sektora. Prahistorijka istraživanja vršena su na položaju Dol i uz rijeku Bribirčicu, podno Glavice, na položaju Krivača.

Na Dolu su, između antičkih i srednjovjekovnih zdanja, iskopane dvije sonde, u kojima se u dubini od 4-5 metara pronašlo mnoštvo materijalnih ostataka iz željeznog doba.

Na položaju Krivača otkriveno je bogato nalazište neolitske kulture. Ovogodišnjim zahvatom iskopano je samo nekoliko manjih i dosta plitkih sondi. Od kulturnog materijala u njima se najviše našlo keramike, zatim predmeta izrađenih iz kamena, kao npr. nožića i raznih strugala, a nađeno

je i nekoliko fragmenata lijepa kojim su nastambe bile oblijepljene. Među tim nalazima najznačajnije mjesto zauzima keramika, koja se ističe ne samo raznolikim oblicima posuđa, već i bogatstvom ukrasnih motiva i plastične ornamentike, među kojom ima i slikane. Ovaj se lokalitet svrstava među važnija prahistorijska nalazišta u Dalmaciji i dovodi se u vezu s već istraženim lokalitetima, kao npr. Hvarom, Danilom kod Šibenika i Smilčićem kod Zadra.

Antika se istraživala na tjemenu Glavice. Ovdje se otkrilo više ostataka rimskih građevina, od kojih su neke karakteristične po tome što su građene na tesanoj prirodnoj litici. Na tom kompleksu pronađene su i dvije cisterne za vodu, a jedna od njih je izdubena u živcu kamenu, zatim odvodni kanali također u kamenu, kupke s uređajima za grijanje i mozaične površine. U tim prostorijama pronađeni su još i dekorativni arhitektonski ulomci, keramički fragmenti, novac, staklo i razni metalni predmeti za svakodnevnu upotrebu. Među keramičkim ulomcima zastupan je i veći broj ulomaka grčke keramike, u prvom redu apulske geometrijske i one iz nešto kasnije faze.

Na istočnoj strani Glavice istovremeno se počeo otkrivati segment obrambenog bedema stare Varvarije. U ovoj godini ogoljeno je oko 40 metara zida. Taj dio bedema građen je s vanjske strane velikim bunjastim više-manje pravilnim kamenim blokovima, dok je stražnja strana građena od mnogo manjeg pravilno tesanog kamena. Na ovom traktu, vjerojatno zbog konfiguracije terena, bedem se u pravom kutu prelama i teče dalje prema južnom dijelu Glavice, koji se ovogodišnjim zahvatom nije dalje otkrivao, ali se primjećuje da je taj dio bedema dosta oštećen.

Na tjemenu Glavice, gdje se zastalo u 1962. g. otkriveno je još nekoliko srednjovjekovnih nastamba. Nastavljena su i završena istraživanja ranosrednjovjekovne nekropole na Vratnicama, gdje je otkriveno još 58 grobova, što znači da je nekropola ukupno brojila 128 grobova. U njima je nađeno vrlo mnogo priloga, većinom naušnica različitih tipova i varijanti, prstenja, ukrasnih aplika, željeznih nožića i jedan par željeznih ostruga. Prema tim nalazima nekropola je datirana u IX–XI stoljeća.

U god. 1964. nastavljeno je otkrivanje antičkog bedema na jugoistočnoj strani Glavice. Tom prilikom otkriveno je još oko 50 metara bedema. Ovaj se trakt bedema nešto razlikuje od onih dijelova bedema koji su otkriveni na sjevernoj i istočnoj strani Glavice. Ta razlika očituje se u tome što se na pojedinim mjestima jasno uočavaju kasnija krapanja i nadograđivanja pomoću manjih nepravilnih kamenih blokova, koji su često i bez bunja. Naročito se ta razlika opaža na najjužnijem dijelu bedema do ulaznih vrata, gdje je bedem s vanjske strane građen bunjastim kamenim blokovima, koji su pravilno klesani i uslojeni po određenom funkcionalnom i estetskom kriteriju. Pri ugrađivanju tih blokova strogo se vodilo računa da veći blokovi budu postavljeni bliže temelju, a da budu sve manji što se bedem više dizao što na drugim dijelovima bedema nije bio slučaj. Otkrivanjem ovog dijela bedema i

istraživanjem srednjovjekovne crkve sv. Marije iz XIII–XIV st. na Dolu konstatiralo se da je pri gradnji crkve veći dio bedema porušen i da su povadeni kameni blokovi postavljeni u njene temelje.

U nastavku istraživanja srednjovjekovnog materijala unutar ranije otkrivenog arhitektonskog kompleksa na Dolu uz put su vadeni iz temelja crkve i kameni blokovi koji su pripadali antičkom bedemu s namjerom da se pri konzervaciji ponovo ugrade u spomenuti bedem.

Istražujući područje s istočne strane crkve na Dolu, tj. između crkvene apside i porušenog antičkog bedema, pronašlo se još 15 srednjovjekovnih grobova s naušnicama i prstenjem. Osim tih nalaza otkriveno je i nekoliko zidova iz ranije faze, sačuvanih samo u temelju, koji su vjerojatno pripadali nastambama, jer se unutar njih naišlo na ostatke ognjišta i predmete kućnog pribora.

U god. 1965. arheološki radovi vršeni su na više sektora, i to: nastavljeni su na položaju Dol, na jugoistočnom traktu obrambenih bedema i južnog prilaza u staru Varvariju, istraživana je starohrvatska nekropola pod tjemnom Glavice, a započeta su istraživanja srednjovjekovne arhitekture na centralnom dijelu Glavice.

Pošto su konzervacijom učvršćeni zidovi otkrivenog kompleksa na položaju Dol, pristupilo se istraživanju njegovih prostorija u namjeri da se ispituju svi kulturni slojevi. Počelo se s iskopavanjem unutrašnjosti crkve, gdje su se u najdubljim slojevima, čija je dubina iznosila 2 do 3 metra od razine crkvenog pločnika, otkrili prahistorijski ostaci s mnogo ulomaka gradinske keramike. Pronađena su i dva ognjišta, a uz svako ognjište po jedna gotovo čitava zemljana posuda većih dimenzija (sl. 2).

U gornjim slojevima pronađeni su ostaci antičke građevine s dosta razvijenom tlocrtnom osnovicom, za koju se pretpostavlja da bi mogla pripadati antičkoj *villi rustici*. Do sada je otkriven samo njen centralni dio s piscinom za vodu. Ostali ostaci zidova protežu se ispod temelja srednjovjekovnog samostana (sl. 3).

Istovremeno su istraživanja nastavljena s južne i zapadne strane otkrivene crkve na Dolu, gdje su se otkrivali nastavci antičkih i srednjovjekovnih zidova, koji su vjerojatno pripadali stambenim zgradama. Na zapadnom segmentu naišlo se i na srednjovjekovne grobove, koji se ovogodišnjim zahvatom nisu istraživali, već se samo skidao gornji sloj nasipa. U tom nasipu pronašlo se još nekoliko fragmenata crkvene dekoracije, kao npr. kameni lukovi portala, trabeacije, kolona i transena. Među nalazima naročito se ističe glazirana keramička zdjelica, na kojoj je u unutrašnjem dijelu ispisano gotičkim slovima ime Marije (»Ave Maria«).

Na jugoistočnom dijelu Glavice istraživanja su vršena na padini s vanjske strane obrambenih bedema stare Varvarije. Na ovom dosta širokom području otkrilo se samo nekoliko manjih arhitektonskih ostataka, koji su pripadali jednoj antičkoj građevini. Osim tih nalaza nađeno je u nasipu i veći broj kamenih blokova koji su popadali s bedema, pa ih je trebalo vraćati na njihov prvobitni položaj

Na tom istom dijelu Glavice otpočela su istraživanja drugog (južnog) ulaza u Varvariju, pri čemu se prethodno morala izvršiti rekonstrukcija postojećeg prilaznog puta. Već u samim počecima tog istraživanja uočeni su pojedini elementi ulaza koji ukazuju na funkcionalnu sličnost s ranije istraženim glavnim ulazom u staru Varvariju na sjeverozapadnom dijelu Glavice. Očekuje se da će se moći riješiti i ovaj važni fortifikacioni element na Bribiru.

Prošlogodišnjim istraživanjima kasnosrednjovjekovne nekropole pod tjemenom Glavice uočilo se da su grobovi sjeli na kulturni sloj nasipa, pa je odlučeno, da ih se ukloni i da se čitav teren istraži do zdravice. Ovim iskopavanjem otkriveno je nekoliko antičkih i srednjovjekovnih zidova koji pripadaju arhitektonskom kompleksu na tjemenu Glavice. Među otkrivenim zidovima naišlo se na starohrvatske grobove iz IX–XI stoljeća. Ukupno su pronađena i istražena 33 groba u kojima je bilo dosta priloga, naročito nakita. Utvrđeno je da ti grobovi pripadaju nekropoli koja okružuje najstariju do danas pronađenu crkvu na Bribiru, crkvu sv. Ivana, koja se nalazi pod temeljima današnje seoske crkve.

Na centralnom dijelu Glavice otpočela su istraživanja područja na kojem su na samoj površini otprije bili vidljivi arhitektonski ostaci. Ovgodišnjim iskopavanjem otkrivene su dvije srednjovjekovne nastambe, kojima je tlocrtna osnovica pačetvorinastog oblika. Građene su prilično primitivnom tehnikom zidanja, tako da se jedva ponegdje opažaju tragovi vrlo škrte vezivne smjese. U obje ove nastambe pronađena su ogrišta i dosta fragmenata srednjovjekovne keramike i raznih predmeta za kućnu upotrebu.

U god. 1966. nastavljena su sistematska istraživanja unutar ranije otkrivenog srednjovjekovnog arhitektonskog kompleksa na Dolu. Ovgodišnjim iskopavanjem u potpunosti su istražene dvije veće samostanske prostorije sa sjeverne i sjeveroistočne strane otkrivene crkve sv. Marije (sl. 4). I ovdje se, kao i u samoj crkvi, kopalo od razine pločnika srednjovjekovne građevine pa na niže, tako da je dubina iskopa iznosila 2, a ponegdje i do 3 metra. U gornjim slojevima tog iskopa pronađeno je nekoliko starohrvatskih grobova, u kojima je bilo priloga nakita, naušnica i prstenja. Među tim priložima naročito se ističe jedan zlatni prsten, načinjen od nekoliko poput užeta uvijenih zlatnih niti, a na prednjoj strani ima pet zrnaca od staklene paste sivkaste boje, postavljenih u obliku piramide. U donjim slojevima otkriveni su ostaci antičke građevine, koji pripadaju kompleksu *villae rusticae*, otkrivene prošlogodišnjim iskopavanjem.

Istraživanja su također nastavljena i s južne strane otkrivene crkve na Dolu, gdje su pronađeni ostaci srednjovjekovnih zdanja, među kojima se ističe prostorija pačetvorinaste osnove s interesantnim statičkim elementima. Naime, po uzdužnoj osi te prostorije pronađene su četiri kamene baze za drvene stupove koji su podržavali krovnu konstrukciju. Jedna od tih baza zapravo je antička stela s natpisom okrenutim prema

zemlji, pa je tako natpis dobro sačuvan. U sekundarnoj funkciji, na poleđini tog nadgrobnog spomenika, uklesano je pravokutno udubljenje za podnožje stupa. Prema dosadašnjim zapažanjima ova je prostorija mogla pripadati kovačkoj radionici, jer su u neposrednoj blizini, pred samim objektom, pronađene veće naslage drvenog uglja.

Na jugoistočnom pristranku Glavice nastavljena su istraživanja pred-bedemskog prostora. Ovogodišnjim zahvatom istražena je površina u dužini od preko 50 m, a u širini u prosjeku 15 m. Dubina ovog iskopa varirala je od 0,50 do 1,50 m. Prekopani materijal se dijelom prebacivao ručnim kolicima niz strmu padinu, a dijelom se kiperom odvozio na krševito sjeveroistočno podnožje Glavice. Ovim iskopavanjem ne samo da je jugoistočni trakt obrambenog bedema došao do svog punog izražaja nego su se u potpunosti otkrili i neki novi fortifikacioni momenti, koji su i ranijim iskopavanjima dijelom bili otkriveni. Naime, pri temeljnoj stopi bedema pronađeni su u nizu poredani, a uz bedem prizidani, pačtvorinasti i kvadratični objekti, od kojih su se neki sačuvali u visini i do 1 metra. Konstatirano je da su ti objekti služili kao potpornjaci bedemu kada je on, u kasnijim fazama, zbog oštećenosti statički bio oslabljen.

Istovremeno se nastavilo istraživanje i unutrašnjeg dijela bedema, gdje su pronađeni ostaci suhozida, koji je građen od većih kamenih lomljenaca nepravilna oblika. Pretpostavlja se, za sada, da bi ti ostaci mogli pripadati ranijoj fazi utvrde, tj. prije nastanka antičke Varvarije.

Na centralnom dijelu Glavice započeto je istraživanje prostora s jugoistočne strane seoskog groblja. Na jednom dijelu zahvaćenog prostora (20 × 20 m), ispod same površine, otkriveni su ostaci srednjovjekovnih građevina, koji su najvjerojatnije pripadali nastambama. Unutar njih pronađeno je mnogo ulomaka keramike i raznih željeznih predmeta. U neposrednoj blizini tih građevina u pravcu sjevera pronađena je skupina starohrvatskih grobova iz IX–XI st. (sl. 5). Ukupno je do sada otkriveno i istraženo 20 grobova, u kojima je nađeno mnogo nakita, naročito naušnica tipa prostih karičica i prstenja.

Iskopavanja na tom području, kao i na ostalim segmentima na Glavici gdje su se vršila istraživanja, nisu još završena, pa se očekuje da će biti nastavljena.

Arheološka istraživanja na Bribiru vršena su uglavnom sredstvima Republičkog fonda za naučni rad SR Hrvatske, a manjim dijelom je sudjelovala Skupština općine Šibenik i Skupština kotara Split. U istraživanjima su sudjelovali: akad. Stjepan Gunjača, rukovodilac radova, odgovorni za prahistoriju pok. prof. dr Josip Korošec, odgovorni za antiku prof. dr Mate Suić, asistenti Dušan Jelovina i Dasen Vrsalović iz Instituta za nacionalnu arheologiju, zatim Janko Belošević, kustos Arheološkog muzeja u Zadru, Slavenka Ercegović, kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zlatko Gunjača, kustos Muzeja grada Šibenika, konzervator Bartol Petrić, preparator Josip Bartulović i klesar Fabijan Bakulić iz Instituta za nacionalnu arheologiju.

Zaštitna arheološka iskopavanja u Kninu

Sa zapadne strane grada Knina, a na istočnom podnožju brda Spas, počelo je posljednjih godina izgrađivanje obiteljskih kuća. U proljeće 1964. g. naišli su radnici pri izravnavanju terena za temelje dviju kuća na do sada nepoznate grobove. Tom prilikom, po pričanju radnika, uništeno je mnogo grobova. Pukim slučajem spašeno je samo nekoliko predmeta koji su u njima pronađeni, a to su: dvosjekli željezni mač, brončana kopča s glavom ptice grabilice, nekoliko fragmenata željeznih nožića, jedno kresivo, jedan kasnoantički okov i nekoliko kovanih čavala. Po tim nalazima moglo se zaključiti da se radi o veoma važnom arheološkom lokalitetu, koji potječe iz vremena seobe naroda.

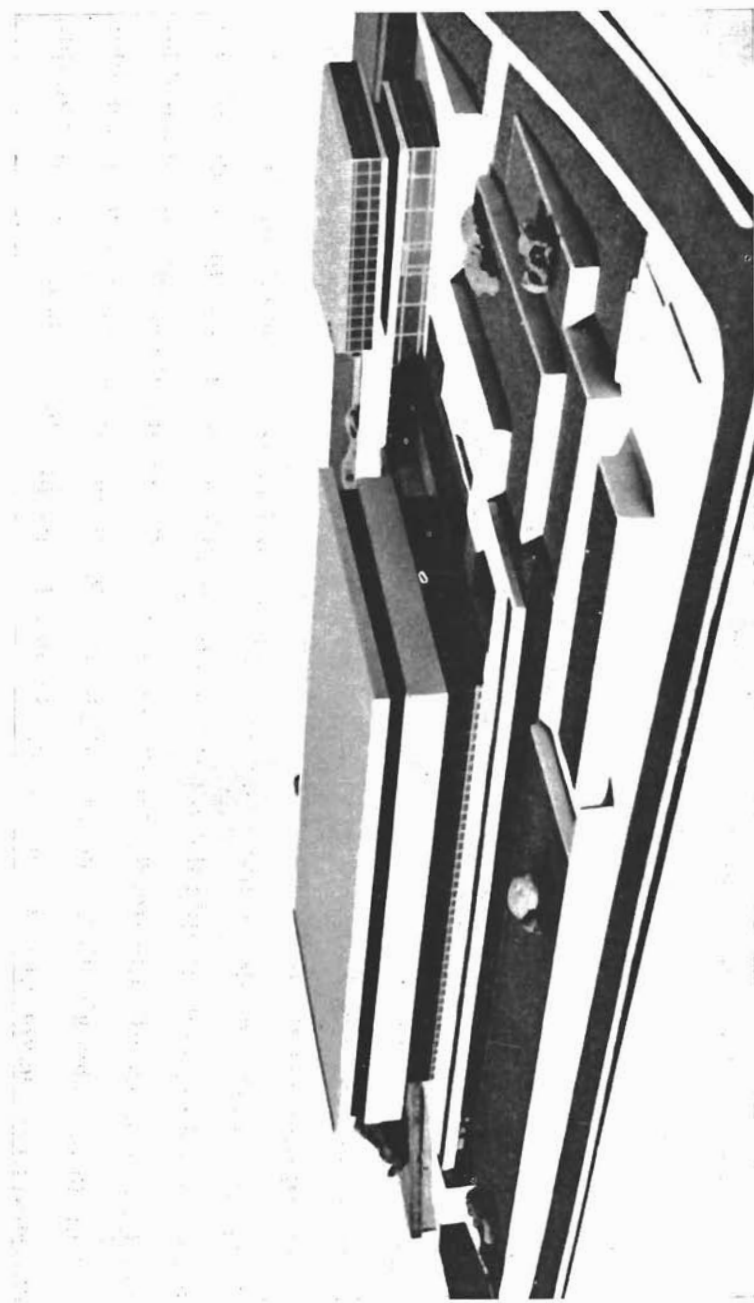
Pri obilasku tog terena mogli su se ipak uočiti tragovi pojedinih grobova, koji se nastavljaju na tri još netaknute strane okolnog zemljišta. Prema sačuvanim tragovima zapazilo se još i to da su ti oštećeni grobovi, s relativnom dubinom od 120 do 160 cm, bili orijentirani na istok, a mrtvaci su sahranjivani bez grobne arhitekture u prostu zemlju.

Kako je na ovom preostalom dijelu zemljišta trebala otpočeti gradnja gradskog rezervoara za vodu, to smo se za financijsku pomoć obratili Skupštini općine Knin, kako bismo prethodno mogli provesti zaštitna iskopavanja. Uvidjevši opravdanost takvog zahvata, Skupština općine Knin odobrila je iznos od 300.000. – SD, nakon čega se odmah pristupilo sondažnom istraživanju.

Iskopavanja su vodena na čestici koja leži oko 30 m jugozapadno od mjesta gdje su ranije pronađeni grobovi. Pretražena površina iznosila je 130 m². Na tom prostoru otkriveno je i istraženo 17 grobova, u kojima se od priloga najviše našlo brončanih i željeznih predica, željeznih nožića i jedna srebrna »S« fibula. Gotovo svi skeleti bili su u prostoj zemlji bez ikakvih obložnica. Iznimku čine samo dva groba, od kojih je jedan bio obložen tesanom sedrom, a drugi nepravilnim manjim vapnenastim lomljencima, ali su oba bila bez poklopnica. Dubina grobova se kretala od 160 do 250 cm, a svi su bili orijentirani u istom pravcu istok-zapad. Ova istraživanja je vodio asistent Instituta Dušan Jelovina, a tehničku dokumentaciju konzervator Bartol Petrić.

Budući da se dobivenim financijskim sredstvima mogao istražiti samo manji dio ugroženog kompleksa, a da Institut za nacionalnu arheologiju iz svog budžeta nije mogao izdvojiti novčana sredstva za ta istraživanja, to je Institut stupio u aranžman s Arheološkim muzejom u Zagrebu, odnosno s njegovim naučnim savjetnikom drom Zdenkom Vinskim. Tim je sporazumom, između ostalog, dogovoreno da će se dalja iskopavanja vršiti novčanim sredstvima Fonda za naučni rad SR Hrvatske preko Arheološkog muzeja u Zagrebu, a nosilac zadatka je dr Zdenko Vinski. Na taj način nastavljena su iskopavanja u Kninu i u 1966. god.

Taj zahvat trajao je od 3. VI do 1. VII 1966. g., a istraživanja su vršena na onim dijelovima terena za koje se smatralo da su najugroženiji, iako se još do tada nije znalo za tačnu lokaciju na kojoj je općinska Skupština trebala otpočeti gradnju rezervoara. Prije početka samog iskopavanja



Sl. 1. Maketa Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika na Mejama u Splitu (projektant akad. arh. Mladen Kaulzarić)



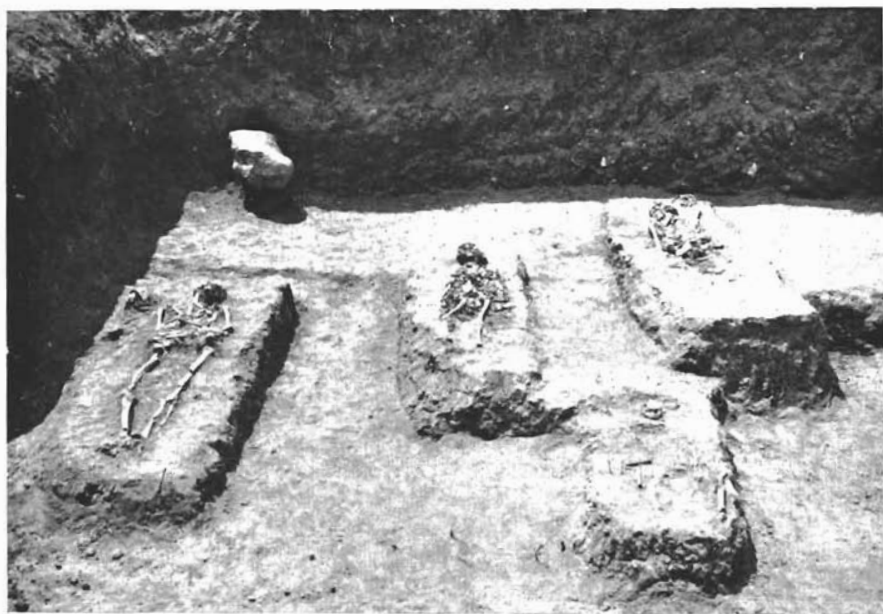
Sl. 2. Bribir, nalaz prahistorijskog zemljanog lonca

Sl. 3. Bribir, otkriveni ostaci antičke «villae rusticae» pod temeljima srednjovjekovnog arhitektonskog kompleksa na Dolu

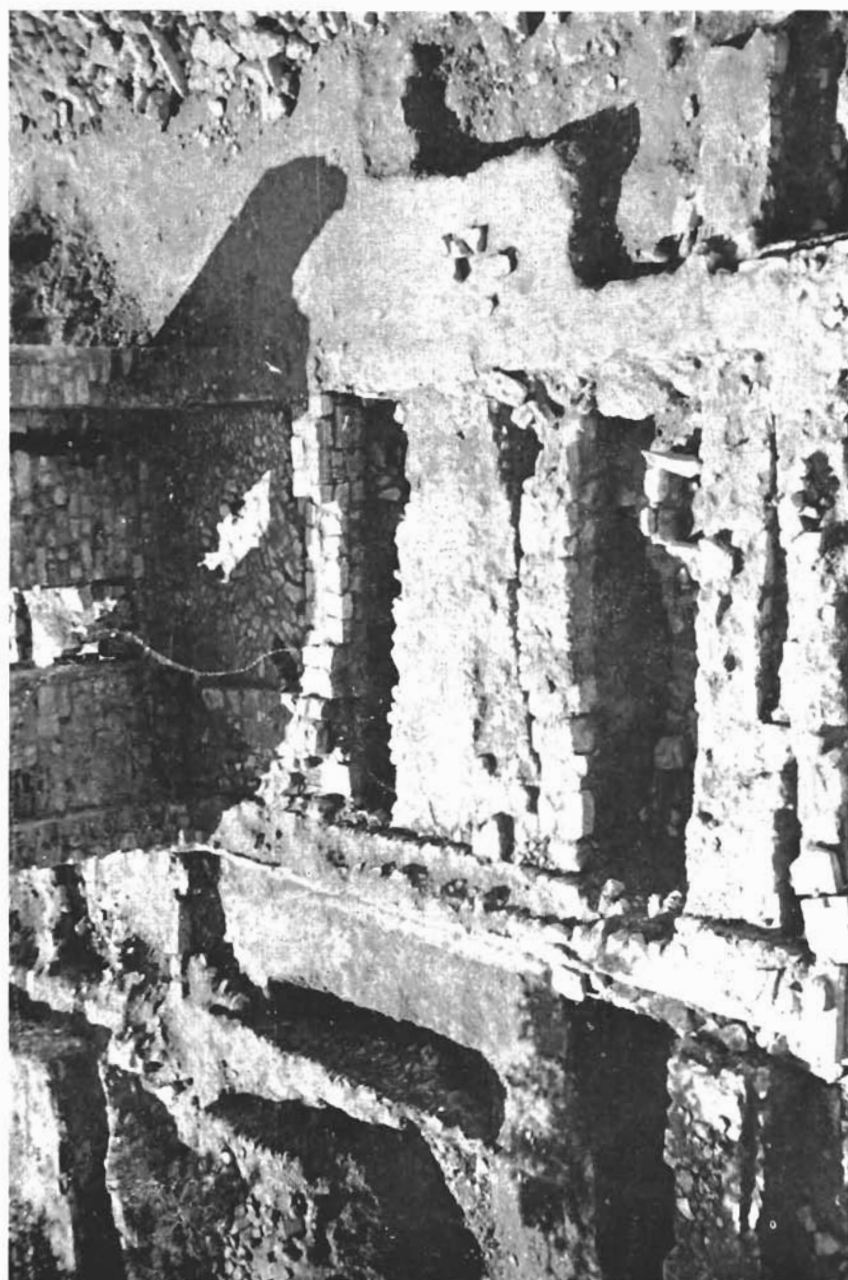


Sl. 4. Bribir, dio otkrivenog srednjovjekovnog samostana na Dolu

Sl. 5. Bribir, otkrivena srednjovjekovna nekropola na centralnom dijelu Glavice



Sl. 6. Knin, pogled na južni dio istražene nekropole; u pozadini je tvrđava
Sl. 7. Knin, otkriveni ranosrednjovjekovni grobovi na sjevernom dijelu nekropole



Sl. 8. Split, arheološka istraživanja na Sustjepanu



Sl. 9. Slivno Ravno, grobišna kapela

Sl. 10. Slivno Ravno, pogled na dio nekropole »Greblje« sa stećcima iznad zascoka Prvića



Sl. 11. Slivno Ravno, ostaci utvrde Smrden-града

Sl. 12. Klek, crkvice sv. Nikole, kruna bunara i četverokatna kula



Sl. 13. Otok Hvar, ruševine crkve sv. Vida na brdu »Hum« između Dola i Vrbanja

Sl. 14. Otok Šćedro, napuštena crkva sv. Marije



Sl. 15. Bribir, konzervacija srednjovjekovnog kompleksa na Dolu

Sl. 16. Bribir, konzervacija antičkog bedema stare Varvarije na istočnom dijelu Glavice



Sl. 17. Muć Gornji, slučajni nalaz dijela kamene grede oltarne pregrade

Sl. 18. Vrba-Postinje, slučajni nalaz srebrne kutije

čitav teren je geodetski snimljen i stavljen pod poligon od nekoliko tačaka, a ujedno je načinjena kvadratna mreža iskopa (4 × 4 m), koja je povezana s istraženim iskopima u 1964. g. kako bi se dobio istovjetan situacijski plan istraživanja (sl. 6).

Ovim iskopavanjem pronađeno je i istraženo 57 grobova, koji su po svojim karakteristikama potpuno slični grobovima koji su pronađeni prvim zahvatom (sl. 7). Primijećeno je da uz skelete koji su ležali na južnoj strani nekropole, osim pokojeg željeznog čavla i ostataka istrule daske, priloga uopće nema, dok su na sjevernoj strani prilozi prilično mnogobrojni. Među tim nalazima naročito se ističu pojasne kopče, izrađene od srebra i bronce, a pojedine su ukrašene alamanđinama, zatim fibule, predice, prstenje, zrnje od đerdana, nožići itd.

Ekipu na tom iskopavanju sačinjavali su: naučni savjetnik dr Zdenko Vinski iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, mr Dušan Jelovina iz Instituta za nacionalnu arheologiju u Splitu, Janko Belošević, kustos Arheološkog muzeja u Zadru, Mihael Šćurov, geodet, a povremeno i Ksenija Vinski-Gasparini, naučni suradnik Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Početak studenog 1966. g. Skupština općine Knin obavijestila je Institut za nacionalnu arheologiju da na ovom lokalitetu kani otpočeti gradnju spomenutog rezervoara. U tu svrhu uprava Instituta odmah je uputila asistenta mra Dušana Jelovinu u Knin sa zadatkom da prisustvuje iskopnim radovima i da, ukoliko se nađe na grobove, organizira njihovo istraživanje kako bi se na taj način spasili bar nalazi u njima. Ali kako je ovo iskopavanje vršeno pomoću strojeva (bagera), to je naša intervencija bila jako otežana, tim više što su i vremenske prilike bile dosta nepogodne. Usprkos svim tim teškoćama, zahvaljujući razumjevanju rukovodilaca poduzeća koje je izvodilo ove radove, akcija spašavanja, koja je trajala oko 12 dana, u potpunosti je i s uspjehom obavljena.

Na iskopanom prostoru, koji obuhvaća oko 17 m u promjeru, pronađeno je i istraženo 15 grobova, što znači da se na tom lokalitetu do sada ukupno pronašlo 89 grobova. Prilozi u tim grobovima bili su isti ili bar dosta slični onima koji su pronađeni u ranije istraženim grobovima. Jedinu iznimku čini pronađena naušnica grozdanastog oblika, koja predstavlja prvi nalaz takve vrste na ovom položaju.

Budući da se dosadašnjim zahvatima, kao ni ovom intervencijom, nije istražio čitav kompleks nekropole, odlučeno je da se iskopavanja nastave i u idućim godinama, tj. sve dok se ovaj lokalitet u potpunosti ne istraži.

Redovna arheološka istraživanja

U vremenu od 19. VII do 28. VIII 1962. god. vođena je završna kampanja istraživanja nekropole na položaju »Begovača« u selu Biljanima Donjim kod Zadra. Istraživanja su vršena na čestici koja leži sjeverozapadno od prije otkrivene starohrvatske crkve. Na tom sektoru otkrivena su i istražena još 222 groba, pa su prema tome u sve četiri kampa-

nje na Begovači ukupno pronađena 604 groba. S obzirom na to da su u prošlom broju našeg časopisa opisane glavne karakteristike grobova koji su pronađeni u prve tri kampanje, to ćemo se ovdje sumarno osvrnuti samo na grobove koji su pronađeni ovogodišnjim zahvatom.

Većina tih grobova bila je orijentirana k istoku, a bilo ih je i takvih koji su orijentirani i u drugim pravcima. To se pogotovo odnosi na one grobove koji su se nalazili u nešto višim slojevima. Dubina grobova je oscilirala od 0,30 do 1,50 m, a najčešće se kretala između 60 i 100 cm. Ovdje se uglavnom susreću grobovi ovalnog i pačetvorinastog tipa, rađeni od nepravilnih vapnenastih ploča, ili oni kojima su obložne stijene bile načinjene od nepravilnog kamenja zidanog usuho, a poneki je bio oblijepljen i glinom. Jedni i drugi imali su pokriv koji se sastojao od nekoliko nepravilnih kamenih ploča. Nekim grobovima, koji su se nalazili u većim dubinama, bilo je i dno popločano tanjim vapnenastim pločicama. U pojedinom grobu najčešće je bila ukopana jedna osoba, a rjeđe dvije ili više. Prilozi u grobovima bili su dosta česti. Naročito je nađeno mnogo nakita, tako da su ovdje zastupani gotovo svi karakteristični primjerci starohrvatskog nakita IX–XI stoljeća. Pronađen je i jedan starohrvatski sarkofag, načinjen od sitnozrnatog vapnenca. U njemu su se, osim dislociranog skeleta, pronašla i tri fragmenta željeznog noža, po čemu se zaključuje da je sarkofag u kasnije vrijeme bio diran.

U ovim radovima sudjelovali su asistenti Instituta Dušan Jelovina, Dasen Vrsalović i konzervator Bartol Petrić.

Arheološka iskopavanja na Sustjepanu

U prošlogodišnjem broju ovog časopisa opisana su sondažna arheološka istraživanja na Sustjepanu, a spomenut je i početak sistematskog zahvata koji je vođen od 1. XII 1961. do 9. V 1962. god.

Definitivnim uklanjanjem recentnog groblja omogućena su sistematska iskopavanja cjelokupnog područja stare benediktinske bazilike i samostana, koji se – po najranijem sačuvanom dokumentu – spominje u 1020. godini. Prema rezultatima sondažnih istraživanja vršenih u god. 1959. moglo se zaključiti da se stara crkva vjerojatno nalazila na području istočno od postojeće crkvice, a samostan južno od bazilike do samog ruba sustjepanskog poluotoka. Na oba ova područja, uz manje prekinde (sl. 8), vršena su iskopavanja, u kojima se, uz malobrojne nalaze arhitektonskih fragmenata koji su pripadali dekorativnom crkvenom namještaju, otkrilo i slijedeće:

– S istočne strane današnje crkvice pronađeni su ostaci temeljnih zidova s polukružnom apsidom velike trobrodne crkve. Unutar tih zidova pronađeni su dijelovi unutarnje podloge stupova kolonada, a mjestimično i podloga prvobitnog crkvenog poda. Iskopavajući područje sa zapadne strane bazilike, otkriveni su ostaci triju zidova koji su pripadali narteksu i zvoniku.

- Na području južno od bazilike otkriven je jedan bunar i čitav sklop zidova koji su pripadali samostanu, a on se vjerojatno sastojao od klaustura, samostanskih ćelija i uobičajenog bunara na sredini. U ovim iskopavanjima pronađeno je i nekoliko kasnosrednjovjekovnih grobova, koji su većim dijelom bili ranije uništeni ili oštećeni novijim ukopavanjem. Iskopavanja ovog značajnog lokaliteta su završena, a vodili su ih dr Tomislav Marasović, suradnik Urbanističkog biroa u Splitu, i Dasen Vrsalović, asistent Instituta za nacionalnu arheologiju.

Reambulacija terena

A. Okolica Metkovića

Osim istraživanja srednjodalmatinskog otočkog skupa Institut je u svoj plan uvrstio i istraživanja čitavog priobalnog pojasa južnog Jadrana kako bi proširio svoje djelovanje i na ono područje koje je do sada vrlo malo arheološki istraživano.

Zbog nedostatka financijskih sredstava do sada je poduzeto samo jedno istraživanje, i to u vremenu od 11. VI do 18. VI 1962. g. Ovom reambulacijom zahvaćena je najbliža okolica Vida i najnepristupačnije područje, koje se prostire istočno od ušća rijeke Neretve u more.

1) *Vid.* U pratnji Stjepana Ilića, dugogodišnjeg povjerenika i čuvara zbirke spomenika u Vidu, obišao sam nekoliko arheoloških položaja u neposrednoj blizini Vida. Oko 300 m južno od Vida, na položaju zvanom »Bare«, odnosno »Ereševa bara«, nalazi se biljem obrasla ruševina koju nazivaju »Crkvetina«. Na južnoj strani te ruševine vidi se »rame« uglate apside, a vidljivi su i pojedini dijelovi bočnih zidova, koji su sačuvani u visini do 35 cm. Zidovi su građeni od pravilno tesanog kamena, među kojim ima i antičke cigle. Po pričanju Ilića u neposrednoj blizini tih ostataka nađen je jedan zlatni križ, koji je bio ukrašen pletrom. Našao ga je pok. Bariša Ereš, a danas ga čuva Josip Jeramaz, zlatar u Metkoviću. Od vlasnika čestice Ante Ereša pok. Grge doznao sam da je prije 50 godina obrađivao ovu zemlju i da je među zidinama nalazio na grobove koji su bili načinjeni od antičkih cigala. U grobovima se obično nalazio po jedan skelet, a priloga u njima nije bilo.

Na položaju »Luke«, koji je od gore spomenutog lokaliteta udaljen oko 300 m zračne linije u pravcu jugozapada, a na čestici Andrije Beša pok. Ivana, vršena je prije rata melioracija (jandečenje) terena. Tom prilikom, po pričanju mještana i vodiča, radnici se namjeriše na temeljne zidove jedne građevine, koja je na jednom kraju imala poluoblju apsidu, pa se pretpostavlja da se radi o nekoj srednjovjekovnoj crkvi. Unutar zidova u mulju nađeni su fragmenti ostruga i još nekih drugih sitnih metalnih predmeta, koje su radnici opet nazad sve ubacili. Danas je sve to pod vodom, i to u dubini od preko 1 m.

S istočne strane Vida, na čestici Mate Volarevića (ranije Juinovića) vide se pod ogradnim zidom grobovi, koji su u toku obrađivanja presječeni. Jedan grob, koji je nešto bolje sačuvan, načinjen je od dosta debelih vapnenastih ploča. Po vrlo škrtim vidljivim ostacima nije bilo moguće tačnije utvrditi iz kojeg su vremena, ali je ipak vjerojatno da pripadaju antici.

2) *Dubravice*. Nekoliko kilometara istočno od Metkovića uz staru cestu koja vodi za Dubrovnik, a na položaju zvanom »Rep«, nalazi se nekoliko prahistorijskih gomila, među kojima se po veličini naročito ističe tzv. »Bila« i »Puljeva gomila«.

Između sela Dubravica i Bilog Vira nalazi se šest malih brežuljaka, nazvanih zajedničkim imenom »Čelin«. Na najvećem od njih, na samom vrhu, nalazi se prahistorijska gradina »Ograđ«.

Sjeveroistočno od Dubravica uzdiže se krševita glavica, koja se zove »Gradina«, a to ime je i dobila po prahistorijskoj gradini koja se nalazi na samom vrhu. Na svim tim položajima po površini ima dosta fragmenta gradinske keramike.

3) *Slivno Ravno*. Na seoskom groblju uz novu crkvu sv. Stjepana nalazi se crkva, od koje je još preostala apsida, dok je lađa crkve porušena, a njeni temelji još se jasno razabiru na površini zemlje. Dužina ovog porušenog dijela iznosi 8 m, a sačuvane apside 5,5 m. Nakon rušenja crkve apsida je zazidana i pretvorena u grobišnu kapelu (sl. 9). Na njevu pročelju sačuvao se luk svoda lađe s konzolama. U unutrašnjosti je bačvasti svod. Na istočnom, kao i na bočnim zidovima, nalazi se po jedan uski prozor, od kojih je onaj na istočnom i sjevernom zidu kasnije zazidan. Na svodu kapelice ispod novog namaza vapna primjećuju se tragovi boja, pa se može pretpostaviti da se radi o freskama.

Po pričanju seljaka oko ove crkve sve donedavna bili su vidljivi stari grobovi, od kojih su neki bili i otvoreni, pa su po nalogu župnika zatrpani, tako da se danas po površini više ništa ne primjećuje.

U neposrednoj blizini sela ima više prahistorijskih gomila, kao npr. ona kod »Kamenih vrata«, ili one po kojima se i sami položaji nazivaju »Gomile«.

Na putu od Slivna prema Smrdan-gradu, a poviše zaseoka Prvića na položaju »Greblje« nalazi se nekropola od oko 80 stećaka. Pojedini stećci su ukrašeni raznim ukrasnim motivima, kao npr. stiliziranim cvjetovima, životinjskim figurama, polumjesecima, štitovima, mačevima i dr. (sl. 10). Ispod vrha Orlovca, koji se strmo penje nad ovom nekropolom, još se vidi jedan stećak, koji nije bio prenijet na svoje odredište. Nekropolu je dr Benac datirao u XIV stoljeće.

Na uzvišenom terenu, odakle puca krasan pogled na more i malu uvalu Kleka, nalaze se ruševine Smrden ili Smrdan-grad (sl. 11). Zidine ove utvrde mjestimično su sačuvane u visini 3–4 m, a na nekim dijelovima su do temelja porušene. I pored toga lako se može uočiti da je utvrda sagrađena u obliku trokuta. Na sjevernom uglu sagrađena je

obla kula, koja je sačuvana u visini drugog kata. Između prizemlja i prvog kata i na južnom bedemu su puškarnice. Unutar bedema ima nekoliko porušenih kuća.

Iznad hridi uz južni bedem sagrađena je u novije vrijeme crkva Velike Gospe. Po pričanju nekih mještana na tom istom mjestu postojala je manja kapelica, koja je bila dosta stara, dok su drugi tvrdili da je tu postojao arsenal, koji je kasnije preadaptiran u današnju crkvu.

4) *Klek*. Pri vrhu malog sela nalazi se crkvice sv. Nikole, koja je danas pretvorena u kuhinju. Presvođena je bačvastim svodom, na začelnom zidu ima dvije niše, a na desnom bočnom zidu i nad ulaznim vratima je po jedan mali prozorčić. Na vrhu pročelja je ostatak zvonika na preslicu.

Ispred crkve, s njene desne strane, nalazi se bunar s krunom, koja je ukrašena stiliziranim biljnim ornamentom i grbovima, a urezana je i godina 1866.

S druge strane crkvice je četverokatna kula četverokutne osnove. Građena je od pravilno tesanog kamena. Na svakom katu su po dva prozora s konzolama. Ispred ulaznih vrata postavljen je grb. Jedan i drugi objekt pripadaju dosta kasnom razdoblju (sl. 12).

5) *Kremena*. Na vrhu glavice sv. Ante (nazvana po crkvi) ima jedna prahistorijska gomila, koja se zove »Gornja«. Druga, na sredini iste glavice, zove se »Srednja«, a najniža na sjevernom podnožju glavice je »Donja«.

6. *Duba*. Oko 1,5 km od sela Dube prema selu Mihajlu, na proplanku, nalaze se na okupu četiri prahistorijske gomile, koje ovdje nazivaju »Gradine«. Na jednoj (manjoj) vidi se jedan otvoren grob, koji su čobani raskrili, a oko njega su porazbacane kosti.

7) *Blaca*. Na malom otočiću kod samog ušća rijeke Neretve nalazi se crkvice sv. Ivana i ruševina jedne kuće. Crkvice je pačetrovinate osnove s polukružnom apsidom, građena od nepravilno tesanog kamena. Po sačuvanim dijelovima porušenog zvonika može se zaključiti da je zvonik bio na preslicu. U unutrašnjosti je nadsvodena gotički slomljenim svodom, a apsida kalotom oko koje teče profilirani korniž. Po svojim skromnim stilskim karakteristikama crkvice bi se mogla datirati u XIII ili, vjerojatnije, u XIV stoljeće.

Reambulaciju je vršio asistent Instituta Dušan Jelovina.

B. Srednjodalmatinsko otočje

U prethodnom broju časopisa obavijestili smo o reambulaciji terena na otoku Šolti, Sušcu i Sv. Andriji, a ovdje ćemo se sumarno osvrnuti na istraživanje ostalih otoka koji pripadaju ovom insularnom skupu, a koja su vršena u 1962. i 1963. godini.

1) *Hvar*. U vremenu od 28. V do 9. VI 1962. god. izvršena je reambulacija jednog dijela otoka Hvara, pa su tako pretražena ova naselja i položaji: Hvar, Milna, Dubovi, Dolac, Brusje, Grablje, Selca, Stari Grad, Sv. Nikola (najviši vrh otoka Hvara), Sv. Nedjelja, Zavala (Pitavska plaža), Pitve, Jelsa, Vrbovska, Dol, Vrbanj, Svirće i Vrisnik (sl. 13).

Reambulacija ovog otoka nastavljena je i potpuno završena u mjesecu srpnju 1963. god. Tom prilikom istražena su ostala mjesta i položaji na otoku: Plana, Humac, Gradac, Poljica, Paladinska, Prapatna, Grahovišće, Zastrazišće, Vela Glava, Postranje, Gdinj, Bogomolje i Sućuraj.

Cilj ovog istraživanja sastojao se u tome da se pored nekih već poznatih spomenika registriraju, opišu i fotografiraju spomenici stilske arhitekture gotičkog i renesansnog razdoblja, srednjovjekovne crkvice i utvrde, zatim ostaci urbane i ruralne arhitekture, srednjovjekovna pojilišta za stoku i veći broj prahistorijskih gomila.

2) *Šćedro*. Pri obilasku otoka Hvara izvršena je reambulacija i na otoku Šćedru. U maloj uvali koja je okrenuta prema Hvaru nalaze se ruševine dominikanske crkve i samostana. Crkva se sastoji od stare crkve sv. Marije, od koje je sačuvan bačvasti svod s dva potporna luka, i poluoble apsida, koja s vanjske strane ima pačetvorinast oblik. Crkva je s prednje strane u XV stoljeću dograđivanjem produžena karakterističnim prelomljenim gotičkim svodom, bez potpornih lukova, s kornizom na bočnim zidovima (sl. 14).

S lijeve strane ulaznih vrata crkve nalazi se ogradni zid, a pri uglu crkve zatvoreni prostor gdje je bio zdenac, dok se sa sjeverne strane crkve nalazi kompleks samostana. U samostanskoj zgradi još se vide ostaci stepeništa za gornji kat, dok se na fasadnom prednjem dijelu nalazi ostatak zvonika.

3) *Vis*. Radi evidentiranja kulturno-historijskih spomenika i eventualnog pronalazanja novih arheoloških lokaliteta izvršena je u toku mjeseca srpnja 1963. god. reambulacija otoka Visa i Biševa. Tom prigodom obidena su ova mjesta i položaji: Vis, predio Kut i Luka, Podselje, Sv. Vid, Kruševica, Bačkovo, Podhumlje, Podšiplje, Sv. Duh, područje starog puta Vis-Komiža i Komiža, a na Biševu: Napoje, Porat, Salbunara i područje Kvarnara.

Gotovo u svim spomenutim mjestima i područjima registrirani su i fotografirani najznačajniji srednjovjekovni spomenici, kao što su: srednjovjekovne crkvice, epigrafički i heraldički spomenici, fortifikacijski objekti, ostaci ruralne arhitekture (nastambe, ispašišta i pojilišta za stoku).

Reambulaciju je vršio asistent Instituta Dasen Vrsalović.

Konzervatorski radovi na arheološkim objektima

U periodu od 1962. do 1967. god. Institut je izvodio do sada najzamašnije konzervatorsko-restauratorske radove. Ovi radovi vođeni su na Bribiru, gdje su otkriveni mnogi objekti iz antičkog i srednjovjekovnog

razdoblja. Za ovo vrijeme pojedini objekti su već potpuno završeni, a na nekima je konzervacija još u toku. Od završenih objekata najznačajniji je onaj na Dolu, gdje je konzerviran, a djelomično i restauriran veliki arhitektonski kompleks samostana (sl. 15). Pod temeljima ove građevine otkrivena je antička *villa rustica*, s vrlo razvijenom tlocrtnom osnovom. Konzervacija ovog objekta, kao i crkve sv. Marije, koja pripada istom sklopu, još je u toku.

Drugi završeni objekt je skup kasnosrednjovjekovnih stambenih kuća pod tjemenom Glavice, koje su građene tehnikom suhozida. Ovaj posao nije bio nimalo lak s obzirom na to da se radi o suhozidu, čiji je karakter trebalo sačuvati, a da se istovremeno zaštititi od daljeg rušenja. Nakon konsultacije s konzervatorskim stručnjacima prihvaćena je ideja dra S. Gunjače da se originalni ostaci zidova zatrpaju i na taj način konzerviraju, a nad njima da se što vjernije rekonstruiraju zidovi u istoj tehnici, s tim da se samo unutrašnje kamenje poveže cementnom smjesom, kako bi se i ova rekonstrukcija zaštitila od rušenja. Između originalnih i rekonstruiranih zidova postavljene su kamene ploče, koje jednim dijelom strše prema van i tako razgraničavaju staro od novoga.

Osim tih objekata još je u potpunosti završena konzervacija istražene srednjovjekovne nekropole na Vratnicama, gdje je konzervirano oko 130 grobova. Ovdje se mora napomenuti da je ovo prvi put u arheološkoj praksi da je konzervirana jedna nekropola.

Na istom segmentu Glavice završena je konzervacija i glavnog ulaza u staru Varvariju, a oko 75 metara megalitskog bedema još samo očekuje izvođenje završne faze. Takav je slučaj i s jednim dijelom antičkog bedema na južnoj strani Glavice, dok je na jugoistočnom dijelu konzervacija u toku (sl. 16).

Rad na konzervaciji i restauraciji antičkog obrambenog bedema zahtijevao je dosta umještosti i napora, jer je trebalo izdaleka dovlučiti velike kamene blokove koji su se otkotrljali niz padine Glavice, a zatim ih podizati na bedem u visinu od 3 do 4 m. Osim toga, prethodno je bilo potrebno pretresti čitavu unutrašnjost (utrobu) zida i po istom sistemu nadopunjavati kamenjem i vezivnom betonskom smjesom. Na pojedinim mjestima, uslijed vanjskog tlačenja zemljanih naslaga, bedem je bio potpuno poremećen i nagnut, pa ga je pri konzervaciji trebalo iz temelja pretresti i učvrstiti.

Otkriveni arhitektonski objekti na Bribiru na kojima su vođeni konzervatorsko-restauratorski radovi, a nisu još definitivno završeni su ovi:

- kompleks antičkih i srednjovjekovnih zidova na tjemenu Glavice;
- turska kula i sklop kasnijih zidova koji se uz nju prislanjaju;
- srednjovjekovni obrambeni zid na južnom dijelu Glavice.

Sve ove konzervatorske radove izvodila je ista ekipa koja je ujedno vršila arheološka istraživanja na Bribiru.

Slučajni nalazi i nabava pronadenih arheoloških predmeta

1. Kašić. Na položaju »Glavčurak«, gdje se odavna vrši eksploatacija pijeska za gradnju, radnici su nailazili na stare grobove, koje su odmah i uništavali. U nekima od uništenih grobova Marko Drača je pronašao nekoliko vrlo interesantnih priloga, koji potječu iz vremena seobe naroda. Od tih nalaza jedan je dio nalaznik prodao Institutu, a to su: par brončanih naušnica s kockastom jagodom skresanih uglova, izgrađenih u tehnici lijevanja, zatim jedan brončani prsten i dvije brončane prediće, od kojih je jedna elipsoidnog oblika i dosta je masivna, dok je drugi okvir pačetvorinast sa štitastim trnom. Obje su rađene tehnikom lijevanja. Ove predmete je J. Belošević objavio u *Diadori*, sv. 3, Zadar 1965. godine.

2. Knin. Pri kopanju temelja za gradnju kuća na istočnom podnožju brda Spas naišlo se na grobove, koji su na taj način i uništeni. U jednom grobu, koji je tada bio samo djelomično uništen, nekadašnji čuvar kninske tvrđave i muzeja Ivan Jelovina pronašao je brončanu kopču s glavom ptice grabljivice, tzv. orlovsku kopču, i odstupio je Institutu.

U drugom grobu radnici su pronašli dvosjekli željezni mač (duž. 87 cm), od kojeg se sačuvala samo oštrica bez dijelova balčaka i korica. Zahvaljujemo direktoru kninske gimnazije prof. Pašku Paiću, koji je od nalaznika preuzeo mač i odstupio ga Institutu za nacionalnu arheologiju. Ovi nalazi su i indicirali zaštitna iskopavanja na tom lokalitetu.

3. Muć Gornji. Popravljajući mrtvačnicu kod crkve sv. Petra, na položaju gdje je 1871. god. nađena poznata kamena greda s uklesanim imenom kneza Branimira i godinom 888, pronađen je još jedan ulomak iste grede oltarne pregrade, koji je bio ugrađen u zidu mrtvačnice kao spolija (sl. 17). Na fragmentu je dobro sačuvan natpisNTI SALV-(atio)NI TIBI (q?), a ukrašen je pleternom ornamentikom i volutama. Fragment je objavio župnik Ivan Bašić u *Vjesniku biskupije splitske i makarske*, br. 1, Split 1965. I ovom prilikom zahvaljujemo Biskupskom ordinarijatu u Splitu što je ovaj vrijedni spomenik blagonaklono odstupio Institutu.

4. Vrba-Postinje. Krčeci zemlju za sadenje vinograda na čestici Marije Bulir, ud. Josipa, nađena je pred oko 25 godina srebrna kutija pačetvorinasta oblika, načinjena od zaletovanih kvadratnih pločica, koje su ukrašene plitkim reljefom svetačkog karaktera, izrađenih tehnikom lijevanja (sl. 18). Prednji dio poklopca na kutiji nedostaje, a na donjem dijelu je malo oštećena. Po stilskim elementima moglo bi se zaključiti da potječe iz XVII stoljeća. Institut je kutiju otkupio od Marte Šalinić iz Splita.